

Proposta de reciclatge per la deixalla fòssil

Ermengol Gassiot, Jordi Estévez i Beatriz Palomar

*Fuimos los centinelas de la basura fósil
la que echaron al mar/la que olvidaron
y nos espera la basura fresca
la que perdonarán o harán ceniza.*

Matteo BENEDETTI, 1999

Introducció

Sovint s'argumenta que per a una gent vinculada a l'activitat universitària és difícil defugir la rutina autoreproductora que ens arrossega. Així, tendim a viure un somni d'imparcialitat científica reiterant excuses i eslògans que assumim sense qüestionar-los i que allunyen el «professional de la ciència» de la preocupació sobre les implicacions i la inserció social de la seva pràctica. Caldria una bona sotragada per despertar-nos del somni autocomplaent i obligar-nos a fer una mirada al nostre entorn per provocar-nos preguntes sobre el per què i el com de la nostra disciplina. Paral·lelament, la mateixa lògica del discurs dominant argumentaria que, en fer-ho, estariem entrant en la nostra dimensió política com a ciutadans i ciutadanes i deixant al marge la nostra neutralitat epistemològica i metodològica com a científics. Res més lluny de la veritat. L'article que presentem és, doncs, clarament polític. La nostra voluntat és que la seva lectura desperti inquietuds sobre l'origen i la vinculació social de l'arqueologia i d'aquest subproducte màgic que anomenem patrimoni arqueològic. Igualment partim del fet de la pluralitat d'interessos socioeconòmics dels i les professionals de l'arqueologia, col·lectiu que, a més, es regeix per relacions internes de desigualtat. Per aquesta raó seria erroni pretendre l'existència d'una posició professional, comuna a totes i tots els seus membres i que es regís pels paràmetres de la neutralitat científica. No obstant, l'escrit és també una reflexió des de l'arqueologia i com a arqueologia. Reiterar la fal·làcia de l'escissió entre ciència i política no seria res més que un mecanisme per evitar una reflexió real sobre la pròpia disciplina i el plantejament d'alternatives estructurals a les formes dominants d'actuació. Igualment, ens és obligat explicitar la nostra concepció del món com a producte del conflicte de classes amb múltiples variants ideològiques que, d'una manera o altra, hi incideixen.

Breu mirada a la conformació històrica de l'anomenat patrimoni arqueològic

L'arqueologia té un naixement ambigu. Per una banda comença essent una activitat diletant d'alguns reis, aristòcrates i persones benestants de la II-lustració. Aquesta gent utilitzà les col·leccions de materials arqueològics per a la seva

contemplació privada i com a mostra del seu poder i riquesa. Al mateix temps, el coneixement que es derivava de l'estudi dels materials fou utilitzat per justificar políticament les monarquies absolutes (MORA, 1998). El progressiu

accés al poder de la burgesia durant el segle XIX portà una altra aproximació. Hi ha un esforç per objectivar les formes d'adquirir coneixement que es reconeixen independents de la metafísica (l'exponent més evident és el positivisme) i es veu el coneixement científic com una necessitat per al desenvolupament del mateix sistema econòmic, social i polític. Si l'aristocràcia il·lustrada va rescatar l'interès pels objectes antics, la burgesia va aportar la demostració que per canviar el món i per manipular la societat cal tenir un coneixement objectiu i real de com es mouen. Així l'arqueologia (especialment la prehistòrica, menys llastada per les pràctiques col·leccionistes de l'Antic Règim i més vinculada a la història natural) esdevingué a poc a poc una disciplina a càrrec d'especialistes sorgits de la petita burgesia que treballarien a la Universitat, institució a la qual es concediria el paper de formació de les noves elits dominants. Els objectes arqueològics es van concebre cada cop més com a objectes d'estudi universitari i es desqualificà, i fins i tot es perseguí, el col·leccionisme.

L'accés directe als objectes serà restringit a una elit d'estudiosos que en disposarà a les universitats i laboratoris, que els convertirà en una espècie d'objectes venerables i que mostrarà als «gentils» aquestes «reliquies del passat» exposades en vitrines de museus (edificis que, fins i tot per l'aparença, semblaran temples).

Els objectes arqueològics s'utilitzaren per a la generació d'idees que serviren per justificar els Estats nacionals burgesos, com a símbol d'identitat i per reforçar una nova visió del món: el triomf del més dotat en la lluita, del més apte per a la supervivència. Aquest va ser l'interès de l'arqueologia i per l'arqueologia durant les fases colonial i neocolonial-imperialista del capitalisme occidental, que ha utilitzat i exacerbat el poder dels «Estats nacionals» per a la seva consolidació. L'interès per trobar les «arrels dels pobles», les «nostres arrels», ha justificat el finançament públic i privat i ha centrat l'objectiu de l'activitat arqueològica fins fa ben poc. El reforç polític dels Estats durant la primera meitat del segle XX va fomentar aquesta concepció i ús dels objectes arqueològics com a «patrimoni nacional» gestionat per l'Estat i les seves institucions. Mentrestant, i paral·lelament, des de les ciències naturals (inclosa la paleontologia humana) s'ha

anat forjant una nova visió de l'ésser social més d'acord amb la reproducció del sistema competitiu i de l'individualisme burgès.

La situació, però, ha canviat ràpidament amb el desenvolupament del neoliberalisme, el sorgiment i la presència cada cop més significativa de corporacions multinacionals que controlen l'economia planetària i especialment amb la caiguda del fre que suposava l'existència de sistemes alternatius (des del keynesià, dins del propi capitalisme, al soviètic). Algunes funcions tradicionals dels estats nacionals ara són vistes com un entrebanc a les totpoderoses «lleis del mercat». Per a aquesta nova filosofia política i econòmica, l'arqueologia i els seus productes derivats han d'esdevenir també béns de transacció i de consum. La seva valoració com a tals prové, en primera instància, de l'esfera de la circulació. La circulació es plasma en l'èxit (és a dir, el benefici) obtingut per una banda en la demanda editorial i, per l'altra, en la indústria de l'oci. Dins d'aquesta lògica es comencen de veure els models privats d'explotació com la millor alternativa de valoració de la pràctica arqueològica (vegeu PARDO, 1991). La situació en què es troba l'arqueologia avui i l'ús que es fa del que s'anomena patrimoni reflecteixen la progressiva connivència de les institucions públiques amb el nou estat de les coses.

Del patrimoni arqueològic a l'ús social dels objectes arqueològics

La denominació *patrimoni arqueològic* és un element recurrent en les publicacions especialitzades en arqueologia, però també en l'àmbit de la difusió de l'arqueologia al gran públic. També s'ha convertit en un dels temes d'actualitat en publicacions i congressos. Malgrat desacords puntuals en la definició, hi ha un relatiu consens a entendre-la com quelcom de tangible i material, però, alhora, dotat d'un cert contingut simbòlic per a les poblacions actuals. El primer element característic de la definició és l'herència de les pràctiques antiquaristes i col·leccionistes que rebé suport i continuïtat en el científisme

Figura 1. Patrimoni popular: església de Sant Pere de Terrassa el 1937

desenvolupat a partir del segle XIX. Així, amb la reificació positivista de les dades com a fonament i punt de partida de tota recerca, els objectes arqueològics han estat sacralitzats dins de la disciplina. L'èmfasi inicial, totalment coherent amb el seu origen, s'estableix en aquells objectes, mobles i immobles, que havien estat objecte d'interès col·leccionista i s'expressa en l'escola historicocultural. Encara que aquesta concepció es manté en diferents àmbits tant de la disciplina com geogràfics, progressivament ha cedit terreny a una major sensibilitat envers tots els elements de context dels objectes mobles que conformen l'evidència (PALOMAR i GASSIOT, 1999). Aquesta transformació s'ha donat, bàsicament, en l'àmbit professional de la disciplina associada a desenvolupaments metodològics i, només de manera subordinada, s'ha anat inserint en el discurs adreçat al públic.

El segon element de consens reconeix l'acceptació que allò que es qualifica de patrimoni arqueològic deriva d'una relació entre aquells que el detenen en un moment donat i un subjecte anterior que el genera o, com a mínim, el cedeix en llegat. Els fonaments d'aquest argument els trobem, per altra banda, en la relació exposada de l'arqueologia i els estats nacionals (VARGAS, 1999). En els darrers anys, des d'alguns sectors de l'arqueologia social llatinoame-

ricana, s'ha emfasitzat la dimensió ideològica d'aquesta vinculació com a element conformador del patrimoni. D'aquesta manera es tendeixen a prioritzar els factors inherents a la consciència, entesa en el devenir històric, per sobre de la seva dimensió material. S'argumenta que (...) *el patrimonio cultural* [on queda englobat el patrimoni arqueològic] *es la memoria colectiva de un pueblo* (FUJITA, 1998: 2). Fins i tot s'ha proposat la supressió del terme patrimoni en favor de la noció *herència cultural* (VARGAS i SANOJA, 1990) com a exponent màxim del reconeixement ideològic de la relació històrica d'una població amb certs elements del seu passat. L'atractiu inicial que fins i tot per a nosaltres tenien aquesta mena de propostes generades des d'una perspectiva progressista, s'ha matisat quan hem procedit a una reflexió sobre aquests conceptes i han aparegut les derivacions implícites que comporten. Per una banda, en deixar en un segon pla l'objecte arqueològic (la dimensió material del que s'anomena patrimoni o herència) es pot tendir a reduir el protagonisme del coneixement arqueològic en l'establiment de la vinculació històrica defensada. Aquesta tendència, altament atractiva per a corrents de l'arqueologia defensors del subjectivisme, pot entrar en un àmbit perillós ja que, igual com s'assenyalava per a les arqueologies nacionals,

pot deixar en arguments essencialistes el nexa necessari entre present i passat a través d'allò que és *patrimoni* o *herència* i en la conformació dels subjectes d'aquesta relació. Sovint, en no aconseguir expressar-se en opcions concretes (MCGUIRE i NAVARRETE, 1998) acaba resultant en tot el contrari dels seus objectius de partida: negar a les classes populars ser subjectes d'aquest *patrimoni* en relegar-les a fer la mera funció de salvaguarda i protecció (vegeu PAREDES, 1998) o de participació econòmica, consumista i passiva (vegeu FUJITA, 1998).

Així doncs, nosaltres defugirem parlar de *patrimoni arqueològic* o d'*herència cultural* per les connotacions androcèntriques (classistes i masclistes) del primer concepte i per la tendència idealista d'ambdues propostes (no desitjada en absolut pels autors i autores que proposen la segona). En endavant ens referirem sempre a *objectes arqueològics* i al seu *ús social*, tot intentant justificar-ne la pertinença, a falta d'un concepte alternatiu, si més no de moment.

Amb la voluntat explícita d'obrir els *objectes arqueològics a usos socials* alternatius i emancipadors pensem que cal establir-ne la naturalesa des del principi. Així, entenem que l'arqueologia estudia les dinàmiques socials passades que configuren el present i, per tant, estudia també problemàtiques actuals. Podem dir, doncs, que l'arqueologia informa l'acció social del present. En aquest sentit, pensem que els objectes arqueològics són *tots aquells objectes mobles i immobles històricament informats que contribueixen a informar les accions socials del present*. Les implicacions que a partir d'aquesta definició s'estableixen són cabdals per a la revisió que proposem. La primera és el reconeixement que la informació històrica continguda en l'objecte i les seves circumdances és determinant i que prové de la recerca, en aquest cas arqueològica. La segona implicació reconeix l'adjectiu *arqueològic* i remet necessàriament als objectes com a materialitat social històricament conformat. Desenvolupant aquestes implicacions sorgeixen tres punts essencials en la concepció dels objectes arqueològics i el seu ús social:

1. L'origen. Els objectes arqueològics són producte de la història, amb un/s subjecte/s social/s definit/s. Són, dit d'una altra manera, una evidència de les activitats i del treball acumulat

per dones i homes al llarg del temps que, de fet, (...) *ha configurat les condicions materials que constitueixen cada present* (MICO, 1998: 26). Això ens porta, per una banda, a reconèixer en ells els diferents conflictes i contradiccions que han anat conformant tots els diferents presents al llarg de la història. Per l'altra, estableix de manera objectiva el criteri d'atribució d'un objecte com a objecte arqueològic pertinent per a un subjecte social en el present: la participació d'aquest subjecte (sector social o grup d'interessos) de les condicions materials de les quals l'objecte arqueològic representa un segment del seu devenir (PALOMAR i GASSIOT, 1999a). Així doncs, la relació entre el present i el passat, mediada pels objectes arqueològics, no s'hauria de fonamentar en indefinides i actualistes (en termes socials i històrics) atribucions nacionals o culturals sinó en la pròpia realitat històrica implícita i continguda en la situació actual.

2. El coneixement. Un segon condicionant per a l'existència dels objectes arqueològics i el seu ús social en el present és la seva atribució, com a tal, des d'un subjecte actual. Aquesta condició no implica caure en el subjectivisme individualista postmodern, sinó que pretén el reconeixement d'una realitat complexa en relació a com s'estableix la consciència social i la seva relació, no mecànica i sovint contradictòria, amb la realitat objectiva. Assumint l'existència objectiva d'evidències materials de pràctiques socials prèrites, ens hem de plantejar que aquestes esdevenen objectes arqueològics en ser considerades com a tals, generalment des de l'àmbit professional de l'arqueologia. Històricament hi ha molts exemples de com consideracions científiques, com ara el desenvolupament de noves metodologies i tècniques dins de la disciplina o de noves problemàtiques a tractar, provoquen que certes classes d'evidència material, objectivament preexistents al fet investigador, passin a ser considerades objectes arqueològics. Aquest fet ens porta a superar l'objecte com a entitat material i a recórrer al procés històric i al seu reconeixement. Per a la determinació dels objectes arqueològics com a tals se'ns fa imprescindible reconèixer la relació de l'objecte amb la concatenació de causes històriques del nostre present.

3. La circulació. En entendre el reconeixement de la materialitat com un component essencial en els objectes arqueològics obrim les portes per a la seva doble valorització. Per una banda, és producte del treball de dones i homes pretèrits i per una altra també ho és del treball actual de recerca, que li dona el contingut de coneixement. Aquest segon tipus de valor en un context capitalista obre les portes a la circulació mercantil, ja sigui com a component de col·leccions privades, com a compra-venta de productes científics i, ja més recentment, fins i tot com a capital. Així, l'ús social dels objectes arqueològics pren sentit, en l'anomenat sector terciari de serveis, com una peça que pot incrementar el valor d'una oferta de consum turístic o lúdic. En aquest aspecte s'ha «avançat» molt en el sentit que ja no s'especula necessàriament amb la visualització directa dels objectes, sinó que es fa directament amb el capital de coneixement obtingut en el circuit acadèmic o extraacadèmic. La generació d'informació ja no està tampoc únicament

compresa en els centres universitaris de recerca públics. Seria interessant per exemple veure si el que atrau més «clients» a un lloc com Stonehenge és el fet que es tracti d'un element constructiu del neolític o la mitologia misteriosa «celtoide». Així, el reconeixement de l'objecte arqueològic entra també dins la dinàmica d'oferta i demanda, diversificant les seves modalitats concretes en funció de qui en sigui el consumidor/a.

Així doncs, voldríem tancar aquest apartat recordant que quan parlem d'objectes arqueològics en comptes de patrimoni arqueològic no ens estem referint a «coses», sinó a unes materialitats que no són altra cosa que treball pretèrit objectivat en el marc d'unes relacions socials de producció i de reproducció concretes i conegudes a través de l'arqueologia per a un ús social determinat. Si els objectes arqueològics manqués d'explicació històrica o d'una voluntat d'incidir en el present deixarien de ser objectes arqueològics per passar a ser, simplement, «objectes».

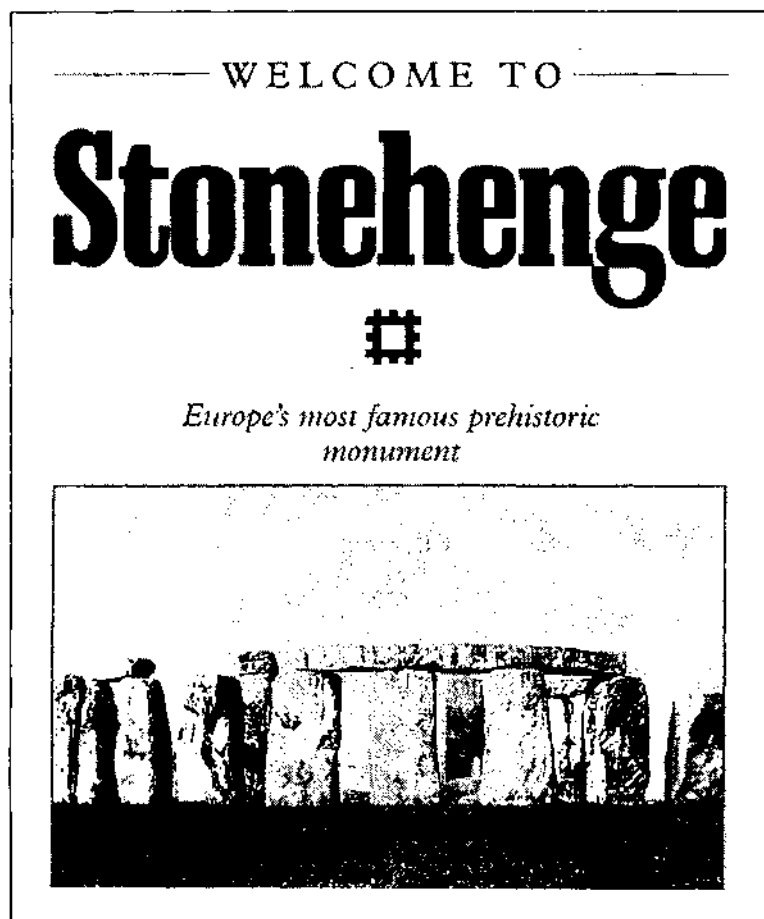

Figura 2. Patrimoni arqueològic nacional

L'ús dels objectes arqueològics com a acció política: la seva negació al subjecte social del present

Hem arribat a un punt on esperem haver clarificat com la consideració de restes materials com a objectes arqueològics conforma un àmbit on intervien consideracions socials, tant ideològiques i econòmiques com de coneixement d'una realitat tan objectiva com la història. El fet de reconèixer la dimensió dual dels objectes arqueològics com a passat i com a present, és a dir, com a acció social objectivada en el passat i com a acció social present i futura, no comporta necessàriament incórrer en discussions a llarg termini estèrils per a una praxi alternativa des de l'arqueologia (cf. SHANKS i TILLEY, 1992). No obstant, reconèixer explícitament la seva dimensió política, així com la de les seves accions derivades, és una eina útil per esbossar propostes de futur.

La decisió (científica, política i social) de què és objecte arqueològic és, ja de per si, una acció de caire polític. Aquest fet es torna escandalosament evident si revisem alguns casos en què, per via de la negació o l'acceptació esbiaixada del caràcter històric d'algunes evidències materials, els objectes arqueològics s'han inserit com a reflex i com a eina en situacions de conflicte polític i social. Una bona mostra n'és el tractament atorgat als Estats Units d'Amèrica a les restes arqueològiques generades per algunes poblacions preuropees és molt clarificador. Durant el segle XIX des de la intel·lectualitat nord-americana d'origen europeu es generaren diversos discursos que d'una manera o una altra es fonamentaven en la negació per trencar la pertinença de determinats objectes arqueològics al que era la realitat present dels pobles indis. Per una banda es contemplava l'estudi i la catalogació de les poblacions aborígens i els seus elements materials dins de l'àmbit de les ciències naturals. En negar-los la dimensió arqueològica es negava la possibilitat d'admetre l'existència d'una història preeuropea del continent i, en darrera instància, la consideració del caràcter social de les poblacions aborígens. L'estructuració de la recerca arqueològica i etnogràfica en el marc del Bureau

of American Ethnology i dels principals museus d'història natural, com el National Museum, el Peabody Museum i l'American Museum of Natural History els anys 70 del segle XIX n'és un reflex (MCGUIRE, 1992: 232). Per altra banda, es negà directament que els *mounds* a l'oest dels Apalaches i posteriorment les «ruïnes pueblo» responguessin al treball de grups aborígens i se'ls cercà un origen europeu, cèltic, gòtic, hongarès o anglosaxó per als primers i espanyol o, en darrera instància, asteca per als segons. Tampoc deixa de ser casual que el progressiu reconeixement de les evidències esmentades com a patrimoni produït pels indígenes en el passat es fes després de la seva progressiva submissió a les lleis i interessos econòmics de la població blanca. Així, es reconegué l'origen indi dels *mounds* quatre anys després de la darrera batalla oficial de les Guerres Índies. L'acceptació de l'arquitectura pueblo també s'efectuà entorn dels anys 90 del segle passat, quasi 15 anys després que s'aproves una llei federal on s'autoritzava l'alienació de les terres ocupades pels indis pueblo de l'època i se'n negués el caire de reserva (MCGUIRE, 1992: 220-234; PATTERSON, 1986).

A Catalunya els projectes urbanístics d'algunes grans ciutats actuen en una línia similar. La construcció de pàrquings subterranis en algunes zones de Barcelona ha comportat la destrucció silenciada de refugis antiaeris de la Guerra Civil sense que ni des de les administracions públiques ni des de les empreses privades concessionàries s'hagi establert cap actuació de documentació i estudi històric i, molt menys, d'un ús social alternatiu.¹ Per altra banda, la reordenació de les àrees amb urbanisme industrial a ciutats com Terrassa provoca la desaparició d'una gran massa dels edificis fabrils² fruit del pro-

1. La tasca de recerca i militància veïnal de la historiadora graciense Pilar Frutos amb la col·laboració del Col·lectiu Arqueologia i Societat de la UAB ha tret a la llum pública aquesta problemàtica i, el més important, ha fet del tema un objecte de reivindicació per part de l'Associació de Veïns/es de Gràcia.

2. De fet, no és estrany que aquests edificis no siguin catalogats com a «patrimoni arqueològic» sinó, en el millor dels casos i sempre segons criteris estètics, es cataloguen com a «patrimoni arquitectònic» especialment si foren dissenyants per algun arquitecte «reconegut» i per tant, són mancats d'utilitat per a la investigació històrica i, encara menys, per al seu ús com a element il·lustratiu de la realitat històrica. Es ressalta així el seu contingut tècnicoartístic i se'n anul·la l'històric, desvelador dels conflictes socials.

cés d'industrialització de finals de segle XIX i principis del segle XX. Igualment, la creació de barris nous per reasentar la població barraquista dels anys 1950 a 1970 també es va traduir en una eliminació física total d'uns vestigis que són també arqueològics en ser producte del treball humà invertit en un temps històric determinat. La pregunta implícita es fa, en aquest punt, òbvia: Què justifica que considerem objecte arqueològic una cabana neolítica o una sitja o un forn ibèric i que no considerem que ho siguin una fàbrica del 1900 o una barraca reflex de les migracions durant el *desarrollismo* franquista? L'antiguitat és una variable excessivament ambigua i relativa per ser presa en consideració des d'una perspectiva científica. Característiques estètiques o monetàries ja fa temps que en la nostra disciplina han estat formalment desterrades per avaluar els objectes arqueològics. També caldria interrogar-se sobre el criteri de l'excepcionalitat (d'exaltació de l'individual i com a reflex de les excuses del mercat) per sobre del de la normalitat (que és el que en realitat cerca la ciència social). Igualment, tant la cabana neolítica com la barraca contemporània són producte i representació material de la història, amb uns subjectes i temps específics. La justificació encara que no evident, no deixa de ser real i contundent: hi ha memòries històriques o representacions del passat que en l'actual present no interessa mantenir vives a qui té la capacitat de fer-ho i de «fabricar» una opinió pública.

L'ús social dels objectes arqueològics com a decisió política

L'altra cara de la moneda és la utilització en positiu del patrimoni arqueològic també amb la voluntat d'informar històricament accions polítiques en el present. Com en els exemples anteriors, la modalitat de reconeixement de certes restes materials com a patrimoni arqueològic i l'ordre en què es jerarquitzen a fi de conformar el referent col·lectiu d'una població (per exemple la catalana) suposen també una decisió política amb repercussions polítiques. Encara que en la

nostra opinió l'arqueologia no és una de les eines centrals en la manipulació de la consciència des del sistema capitalista actual, la creació de discursos històrics no deixa de tenir el seu pes en el discurs ideològic sobre el passat (LEONE i altres, 1987). Un altre símptoma d'aquest fet el trobem en el major desenvolupament de l'arqueologia a Catalunya i Euskadi abans de la Guerra Civil, concordant amb el sorgiment de moviments nacionalistes amb una base popular àmplia (Fig. 1).

Els usos socials predominants dels objectes arqueològics reflecteixen tant la seva participació en els discursos històrics i identitaris creats des del poder com la seva explotació des d'empreses adreçades a l'obtenció de benefici econòmic. Aquest darrer aspecte es fa patent de manera molt clara en les creixents experiències de privatització de la recerca i la difusió, de la qual les empreses privades d'arqueologia de rescat i els parcs arqueològics són els exponents més clars arreu d'Europa i dels EUA. D'aquesta manera, l'administració pública cedeix les seves competències a empreses particulars. Aquesta privatització es produeix en la transferència de recursos públics, com el valor de la formació de professionals, vers l'empresa privada, àmbit de creixent ocupació d'aquest capital de coneixement. Per altra banda, continua essent una decisió cabdal l'elecció d'allò que serà considerat patrimoni arqueològic i la prioritat que se li atorgarà a l'hora d'arribar a un públic ampli. Aquest fet queda testimoni, per exemple, en la importància diferencial que es dona a Catalunya a les evidències de la presència grega per sobre de les produïdes per la presència andalusí. Aquest fet és encara més rellevant quan, si bé ambdues representen un període de temps similar, la segona ocupa una extensió molt superior en el territori actual de Catalunya.

El creixent nombre de museus dedicats a l'àmbit rural i als oficis tradicionals se'ns mostra també com a símptoma de l'oportunitat en l'exportació dels objectes arqueològics a sectors amplis de la població. El contingut de les seves sales porta, generalment, a revaloritzar una sèrie de tasques quotidianes, sovint de caire laboral. En alguns d'ells (tot i que són minoria) com l'Ecomuseu de les Valls d'Àneu, a Esterri d'Àneu, es deixa entreveure la separació classista i per sexe dels espais de vida quotidiana. No obstant, en la majoria les propostes que es presenten

s'emfasitzen únicament les seqüènciacions dels processos laborals i aspectes relativament anecdòtics de la vida quotidiana, quasi sempre bucòlica.³ Generalment tendeix a obviar-se un discurs global sobre les formacions socials on s'insereixen els objectes i les situacions recreades i les causes, en aquest cas, de la seva transformació. Per altra banda, aquesta eclosió de museus d'oficis tradicionals i rurals s'ha produït quan la pagesia, com a classe, ha estat reduïda a un sector molt minoritari de la població i amb un espai limitat en les lluites socials i polítiques del conjunt del territori. Un cas dramàtic el trobem a l'Alt Urgell, on la creació del Museu de la Llet s'ha produït únicament nou anys després de la crisi del sector que, producte dels acords entre Espanya i la CEE i ferit per la fallida d'algunes cooperatives importants, va significar la desaparició d'una part de les petites explotacions pageses i el despoblament definitiu d'alguns pobles de l'alt Pirineu. En els museus dedicats al món fabril el treball i els obrers/es apenes hi és representat davant d'un interès centrat gairebé exclusivament en aspectes tècnics. Martinet (1987) assenyalava un procés similar a França i com el reforçament dels museus rurals amb el *paysant* com a figura objectivada es produeix en contraposició a la classe obrera, que des de mitjans del segle XIX adquireix un poder i una combativitat creixents. Anàlogament, es comencen a obrir espais específics al món obrer fabril en els museus quan la figura del treballador/a de «mono blau» tradicional perd pes específic en la realitat actual.

Els usos socials alternatius dels objectes arqueològics

En aquest punt de la discussió, i reprenent les motivacions que apuntàvem a l'inici, ens resta avaluar la possibilitat de capgirar les tendèn-

cies dominants d'ús actual dels objectes arqueològics. L'argumentació que segueix l'estructurarem en punts amb la finalitat de fer l'exposició clarificadora i mostrar-ne la lògica en relació al nostre posicionament polític i a la nostra concepció dels objectes arqueològics i els seus usos socials alternatius. Pretenem així generar un debat que vol contribuir tant a la reflexió dels sectors socials progressistes a considerar les eines derivades del coneixement històric com a eines per a la transformació social, com al conjunt de professionals de l'arqueologia a superar la falsa consciència corporativista, per desenvolupar eines crítiques d'anàlisi de la seva pròpia realitat i actuar en conseqüència.

Fer de l'objecte un objecte arqueològic. Davant de les preguntes referents a la natura dels objectes arqueològics, en els darrers anys, des dels moviments socials i polítics emancipadors, s'ha tendit a caure en respostes no gaire allunyades de les aportades des de corrents interpretativistes subjectivistes per una banda i culturalistes per l'altra. Un dels factors que ens ha portat a aquesta situació ha estat la voluntat de cercar la dimensió social i de present per damunt de la dimensió objectual d'allò que comunament s'anomena patrimoni arqueològic. Continuant amb aquesta autocrítica que ens ha de permetre avançar, ens adonarem que ens trobem en un carreró sense sortida en no acabar de superar la contradicció de qui i com es decideix la forma d'inserció social del coneixement històric. A més, hem estat participants, sense voler-ho, d'una alienació del valor de l'objecte arqueològic en termes de coneixement en deixar relegada la seva objectivitat als mecanismes actuals d'adscripció a la identitat col·lectiva.

Per tal de superar aquesta situació i ser veritablement capaços de concretar usos dels objectes arqueològics alternatius i compromesos amb la nostra realitat, creiem que s'ha de reivindicar la dimensió objectiva dels objectes arqueològics que, de fet, és la base real del seu valor,⁴ sense por de caure en el que Vargas i Sanoja (1990) molt bé han denominat *visió objectual de l'arqueologia*. Això comporta, per començar, fonamentar el caràcter arqueològic dels objectes en

3. En aquest sentit es il·lustrativa l'actitut recent de l'Ajuntament d'un poble molt relacionat (afectat) amb l'arqueologia com el de L'Escal. Ha defensat davant la llei de costes la tradicionalitat d'unes barraques privades en una platja mentre que per altra banda cauen una darrera l'altra sota les màquines excavadores-especuladores totes les cases de pescadors del poble, els jardins, els horts i s'eternitza la revalorització del pòsit de la sal o la constitució d'un inventari patrimonial.

4. Entenent per valor dels objectes arqueològics el treball objectivat per a la seva producció en el passat i per al seu estudi en el present.

Service d'Exploitation des Sites Touristiques de l'Ariège

Grotte de Niaux

Niaux

09400 TARASCON-SUR-ARIÈGE

Tél. 05 61 05 88 37

PLEIN TARIF

N° 246849

Imprimerie sàsses 05 61 05 28 00

Figura 3. Gestió global del patrimoni turístic

la informació històrica cognoscible que se'n deriva. A més, suposa reconèixer explícitament que la significació potencial en el present d'un objecte arqueològic és producte també de la seva pròpia realitat com a acció social objectivada. L'evidència material requereix un contingut històric atorgat a través de la investigació arqueològica per tal de posseir un valor com a objecte arqueològic. Aquesta necessitat trasllada el repte al *coneixement*. En primer lloc, evitaria que la gent confongués l'arqueologia amb una disciplina més propera a recuperar i inventariar artefactes curiosos o bonics i no com un mitjà per obtenir informació sobre la realitat passada que sigui pertinent en el present. Aquest punt és imprescindible per poder, posteriorment, emprendre accions des dels moviments socials amb els objectes arqueològics com a eina transmissora de coneixement històric. Per demostrar l'atractiu de l'arqueologia com a instrument de canvi social per als sectors socials amb propostes emancipadores ens cal, per començar, justificar que no solament es tracta d'obtenir l'artefacte «més vell» o el castell «més gran». A l'àmbit de la història moderna i contemporània, l'experiència dels *History Workshops* del Regne Unit ens demostra com a través de la vinculació estreta dels moviments socials i la recerca històrica no solament es va poder incrementar la participació en protestes populars, sinó que en va generar algunes i va dotar de nous continguts (per exemple de feminisme o antimilitarisme) algunes reivindicacions sindicals (SAMUEL, 1984).

Formació i praxi arqueològica. Establir la dimensió informativa de l'objecte arqueològic com a eix central del seu ús social comporta im-

plicacions duals. Per una banda, com ja hem dit, remet directament al seu valor com a treball social materialitzat. Per l'altra, reconeix també l'exigència de la incorporació d'una nova font de valor per poder-ne fer l'ús definitiu: requereix una inversió laboral present per a obtenir informació a partir del seu contingut arqueològic. Aquest fet trasllada el repte directament al present, ja que serà a partir de les accions que s'emprendran des de l'actualitat, per exemple en forma de recerca, que es realitzarà la dimensió històrica de l'objecte arqueològic en forma de coneixement. D'aquesta manera, per tal de fer un ús dels objectes arqueològics, la disponibilitat dels mecanismes per a obtenir aquesta informació històrica s'ha tornat una condició necessària. L'existència d'espais per a la formació de professionals de l'arqueologia en institucions potenciades pel capitalisme, com ara la Universitat i altres centres de recerca, demostra la comprensió d'aquest fet i l'interès que genera per part del poder. Igualment obliga els qui defensen propostes alternatives a entreveure que les diferents accions de socialització del coneixement històric han de partir de la nostra capacitat de materialitzar-los com a coneixement. D'aquesta manera, ens caldrà superar la tendència a la separació de la docència, la recerca i la difusió com a activitats diferents i que no corresponen, necessàriament, a una única esfera de la pràctica professional. Tenim exemples que, encara que minoritaris, ens mostren les diferents voluntats d'estendre una arqueologia vinculada als interessos de les majories populars. Així en països sotmesos al neocolonialisme i l'imperialisme han aflorat en els darrers anys

crides d'alerta a l'entorn de la necessitat de formació d'arqueòlegs provinents de la mateixa població (ANDAH, 1992; GASSIOT i altres, 1997).

El repte, però, no s'acaba aquí. Un cop tenim disponible aquest capital de formació que ens permetrà iniciar els processos de producció d'informació històrica, cal donar sortida a una qüestió encara més central. Les darreres dècades han il·lustrat l'experiència de diverses universitats i institucions educatives i de recerca en la producció de coneixement històric per mitjà de l'arqueologia. Els resultats obtinguts són desoladors pel que fa a proposta social: el coneixement obtingut té una circulació restringida a cercles reduïts de professionals i a les institucions que financien la recerca; els continguts objecte de difusió responen generalment als interessos de les institucions del sistema polític i econòmic capitalista; les persones vinculades a la recerca troben en una proposta poc estructurada de «divulgació» o de «turistificació» la coartada social per a l'obtenció alternativa de fons per a una recerca cada cop més devaluada i allunyada dels interessos socials. Mentrestant s'està entrant en un procés creixent de privatització dels objectes arqueològics i, per tant, dels seus possibles usos socials. Aquest darrer aspecte queda palès en la falta d'un diàleg sobre quina informació històrica és pertinent i què cal estudiar entre les organitzacions de la societat civil del nostre país i el món científic i universitari, avui malhauradament dissociats. Òbviament això implica discutir les problemàtiques dels diferents sectors socials, les seves arrels en el temps i com el reconeixement de la forma en què es presentaren en diferents períodes històrics i la seva diacronia pot participar de les propostes de solucions i en les accions socials encaminades a dur-les a terme. En definitiva, per plantejar-nos usos socials dels objectes arqueològics alternatius als dominants i procedir a la seva «socialització» (PALOMAR i GASSIOT, 1999) o «col·lectivització» (MICO, 1998), cal replantejar totalment com es fa real i efectiva la seva dimensió de coneixement. Això obligarà el món universitari i els moviments socials a emprendre un debat que afecta l'arrel dels processos de coneixement. Aquesta redefinició del mètode ens obligarà a replantejar-nos la conformació de l'agent o subjecte del coneixement integrant moviments socials i el

grup tradicionalment format pels científics i les científiques. De res no ens serveix pretendre oferir respostes a les problemàtiques socials si les respostes presentades no són producte, d'entrada, també dels sectors subjectes d'aquests problemes (GASSIOT i PALOMAR, 1999; VILLASANTE, 1995).

Els objectes arqueològics: un bé amb valor i rendiment social. Del que hem exposat en podem extreure que el valor d'ús dels objectes arqueològics es defineix a partir de les necessitats (socials) que resol. Des de posicions emancipadores, les necessitats socials prioritàries s'estableixen a partir dels conflictes i les desigualtats socials que es volen superar. Igualment, la resolució de les necessitats s'ha d'emprendre des del seu mateix subjecte. Aquest fet implica, doncs, evitar actituds paternalistes o injerencials del tipus «l'arqueòleg o l'arqueòloga ha de donar solucions als problemes de tal sector social». Contràriament, del que es tracta és que els i les professionals de l'arqueologia siguem capaços de participar amb els moviments socials en la resolució dels diferents conflictes que ens afecten de la mateixa manera, tot superant les barres que ens separen. Dins d'aquesta implicació social, els objectes arqueològics presenten instruments d'acció sobre aquest conflicte, ja sigui en forma de coneixements substantius de certs aspectes de la realitat, com de mecanismes de cohesió de l'agent social (GASSIOT i PALOMAR, 1999; VASCO, 1992). En aquesta línia se situen els projectes de recerca arqueològica empresos a Colorado amb sindicats de miners (MCGUIRE, 1998) i al nord de Nicaragua amb cooperatives agrícoles.⁵ Així, hem de concebre la difusió com un diàleg intern de l'agent social, és a dir, del sector social que procedeix, per mitjà d'una sèrie d'accions, a superar una situació problemàtica. Per contra, fer-ho des de fora de l'agent, com

5. El primer consisteix en l'excavació dels campaments construïts per les famílies de miners durant la vaga de 1917 i que foren violentament reprimides per la guàrdia nacional. El segon, iniciat l'any 1997 per institucions nicaragüenques i els autors d'aquest treball, ha comportat prospeccions i excavacions en assentaments precoloniais. En ambdós casos la definició dels objectius, les pautes de la recerca i la rendibilització social final s'han establert en base a diferents formes de diàleg entre els arqueòlegs i les arqueòlogues professionals i les respectives contraparts socials.

un diàleg entre els arqueòlegs i les arqueòlogues com a ens social per si mateixos i el sector social com a subjecte diferenciats ens comporta reproduir les relacions desiguals actuals en què el públic es limita a esdevenir consumidor d'un producte en forma de discurs que, des de l'arqueologia i de certes institucions, s'ofereix totalment finalitzat. La unió de l'agent social (professionals que treballen el coneixement històric i gent que vulgui emprar-lo) s'ha de realitzar, no obstant, a partir de l'autoreconeixement de les persones que fan la recerca com a membres de la classe treballadora (la que no viu de les rendes de la propietat) i del reconeixement de la peculiaritat de l'aportació que fan al procés d'emancipació, i que es concreta en la capacitat de fer que evidències o restes materials de societats passades esdevinguin, realment, objectes arqueològics.

Abstract

Recycling Proposal for Easy Trash

The concept of Cultural Heritage constitutes an extensively diffused notion among archaeologists. Although its definition is generally ambiguous the principal tool conforms with the diffusion of our discipline and its results. However, using archaeological heritage is problematic because of the implications of the concept. Firstly, it carries a historical bias: Archaeological Heritage is a product of the historical development of Archaeology, internalizing some of the contradictions that it has suffered throughout its trajectory. Further on, present-day alternatives to define the concept give priority to ideological and subjective elements that distance themselves from archaeological materiality. The present text argues the possibilities of building alternatives around Cultural Heritage starting with the suppression of this ambiguous concept and its replacement by the category of the «Archaeological Object». Departing from this category, understood as objective history, as materiality, it is proposed to face up to its political and present dimension.

En aquest article hem evitat entrar a enumerar certes propostes d'ús social dels objectes arqueològics. Les motivacions són ben senzilles. La discussió sobre la implicació de l'arqueologia com a disciplina de coneixement amb el seu entorn social és, per començar, un debat que afecta la mateixa consideració epistemològica i metodològica de la ciència com a tal. La materialització d'alternatives des de l'arqueologia ha de derivar, doncs, d'un replantejament de si mateixa, del seu objecte i dels subjectes que l'emprenen; en definitiva d'una profunda reflexió teòrica. La crítica del terme patrimoni i la justificació de l'objecte arqueològic i les seves pautes de socialització deriva parcialment d'aquest exercici. Igualment, no cal oblidar la imprescindible discussió política a l'hora de formular alternatives en l'ús del coneixement històric. Aquesta és encara, al nostre país, una assignatura pendent.

Resumen

Propuesta de reciclaje para la basura fósil

El concepto de «Patrimonio Arqueológico» constituye una noción ampliamente difundida entre los y las profesionales de la Arqueología. Si bien su definición es, por lo general, ambigua, conforma la herramienta principal en la publicación de nuestra disciplina y de los frutos que de ella se derivan. Sin embargo, el uso del Patrimonio Arqueológico se presenta problemático, básicamente por el propio concepto en sí. Primeramente, comporta un sesgo histórico: el Patrimonio Arqueológico es un producto del desarrollo histórico de la Arqueología, interiorizando algunas de las contradicciones que ésta ha sufrido a lo largo de su trayectoria. Más allá, las alternativas actuales de definición del concepto priorizan elementos ideológicos y subjetivos que se apartan de la materialidad arqueológica. El presente trabajo discute la posibilidad de construir alternativas entorno al Patrimonio. Estas alternativas tienen su comienzo en la supresión de un concepto equívoco y su substitución por la categoría «Objeto Arqueológico». A partir de ésta, como Historia objetiva, como materialidad, se propone afrontar su dimensión política y de presente.

Referències bibliogràfiques

- ANDAH, Bassey W. (1992) Environment, Archaeology and Heritage Management: The Need for Increased Communication Within and Between African Countries. Dins *Environment and Archaeology: Emerging Trends and New Techniques for Heritage Management and Sustainable Development in Tropical Forest Areas*, (December 6-12, 1992) p. 182-191, San Juan de Puerto Rico.
- DIVERSOS AUTORS, Ministère de la Culture et de la Communication, p. 46-66, Paris.
- FUJITA Fernando F. (1998) El Patrimonio Cultural. *Andinas. Gabinete de Arqueología Social*, 3: 1-2.
- GASSIOT, Ermengol; PALOMAR, Beatriz (1999) Reorientant un projecte de recerca arqueològica: una experimentació de participació comunal. Doc. Inèd. presentat a la I Reunió d'Experimentació en Arqueologia, Universitat Autònoma de Barcelona, 4, 5 i 6 de maig de 1999.
- GASSIOT, Ermengol; PALOMAR, Beatriz; ESTÉVEZ, Jordi; ZURRO, Débora. (1997) Archaeology without Frontiers: Co-operation between UAB (Spain) and UNAN (Nicaragua), *Third Annual Meeting of E. A. A., Ravenna, September 24-28, 1997*.
- LEONE, Mark P.; POTTER, P. B.; SHACKEL, P. A. (1987) Toward a Critique Archaeology. *Current Anthropology*, 28 (3): 283-292.
- MARTINET, Chantal (1987) Le Louvre de l'ouvrier: les musées industriels autour de 1848. Quelques questions pour aujourd'hui, *Museologie et ethnologie*.
- MCGUIRE, Randall H. (1992) *A Marxist Archaeology*, San Diego: Academic Press.
- MCGUIRE, Randall H.; NAVARRETE, Rodrigo (1998) Entre motocicletas y fusiles: las arqueologías radicales anglosajona e hispana, *1st. Conference on Archaeological Theory in South America*, Brasil: Victoria.
- MCGUIRE, Randall H. (1998) Una aproximació marxista dialèctica a l'arqueologia. *Cota Zero*, 14: 61-72.
- MICÓ, Rafel (1998) Arqueologia teòrica o només arqueologia. *Cota Zero*, 14: 118-124.
- MORA, Glòria (1998) Les col·leccions arqueològiques i la figura del col·leccionista. *Cota Zero*, 14: 118-124.
- PALOMAR, Beatriz; GASSIOT, Ermengol (1999a) Arqueologia en Nicaragua: 140 años construyendo discurso patrimonial. *Revista Española de Antropología Americana*, 29: 207-232.
- PARDO, Jordi (1991) Els problemes de l'aplicació de la llei des de la perspectiva professional del Patrimoni, *Monogràfic*, 6, novembre 1991, p. 47-63.
- PEREDES, Juan J. (1998) Municipios, Museos y Patrimonio Cultural. *Andinas. Gabinete de Arqueología Social*, 3: 2-3.
- PATTERSON, Thomas C. (1986) The Last Sixty Years: Toward a Social History of Americanist Archaeology in the United States. *American Anthropologist*, 88 (1): 7-26.
- SAMUEL, Ralph (Comp.) (1984) *Historia popular y teoría socialista*. Barcelona: Crítica.
- VARGAS, Iraida (1999) *La Historia como Futuro*, Caracas: Fondo Editorial Tropykos.
- VARGAS, Iraida; SANOJA, Mario (1990) Patrimonio Cultural. ¿Inventario o Proceso Histórico? Dins G. Loyola-Bank i M. Sanoja (eds.) *Arqueología de rescate*, p. 41-51. Caracas: Abre Brecha.
- VASCO, Luis Guillermo (1992) Arqueología e identidad: el caso Guambiano. Dins *Arqueología en América latina hoy*, G. Politis (ed.), Banco Popular, Buenos Aires, p. 176-191.
- VILLASANTE, Tomás R. (1995) Los nuevos movimientos sociales. Una reflexión metodológica y praxiológica. Dins *Marxismo y Sociedad. Propuestas para un debate*, p. 13-41, Sevilla-Bogotá: Colectivo de Estudios Marxistas.

Jordi Estévez Escalera és professor titular del Departament d'Antropologia Social i Prehistòria de la Universitat Autònoma de Barcelona. Des de fa més de 10 anys treballa en un projecte d'investigació sobre caçadors-recol·lectors de Terra del Foc, Argentina. En l'actualitat coordina, juntament amb la contrapart nicaragüenca, la Llicenciatura d'Arqueologia de la Universidad Nacional Autònoma de Nicaragua amb l'objectiu de formar els primers professionals en arqueologia del país. És també codirector del projecte que les dues universitats estan desenvolupant a la Costa Atlàntica de Nicaragua finançat per l'ABCI i pel MEC: *Poblamiento Litoral y Evolución de las Líneas de Costa en la Costa Caribe de Nicaragua*.

Ermengol Gassiot Ballbè és becari FI de la Generalitat de Catalunya en el Departament d'Antropologia Social i Prehistòria de la Universitat Autònoma de Barcelona. En l'actualitat realitza la seva tesi sobre models d'explotació dels recursos marins a la prehistòria peninsular i americana. Des de 1996 participa en el projecte de la Llicenciatura d'Arqueologia de la UNAN i en diversos projectes d'investigació a Nicaragua. Un d'ells, realitzat amb la Unión de Cooperativas Héroes y Mártires de Miraflores, tracta de desenvolupar un model del que la comunitat ha anomenat *Arqueología Participativa*.

Beatriz Palomar Puebla és becària FI (FPU) del MEC en el Departament d'Antropologia Social i Prehistòria de la Universitat Autònoma de Barcelona. Actualment realitza la seva tesi doctoral sobre l'ús de l'etnoarqueologia per a l'anàlisi de la divisió sexual del treball en la prehistòria. Participa des de 1996 com a docent en la carrera d'Arqueologia de la UNAN així com en els dos projectes de recerca esmentats que actualment es desenvolupen de forma conjunta a Nicaragua i dels quals és coordinadora, juntament amb l'Ermengol Gassiot.